SVANTE LINDQVIST

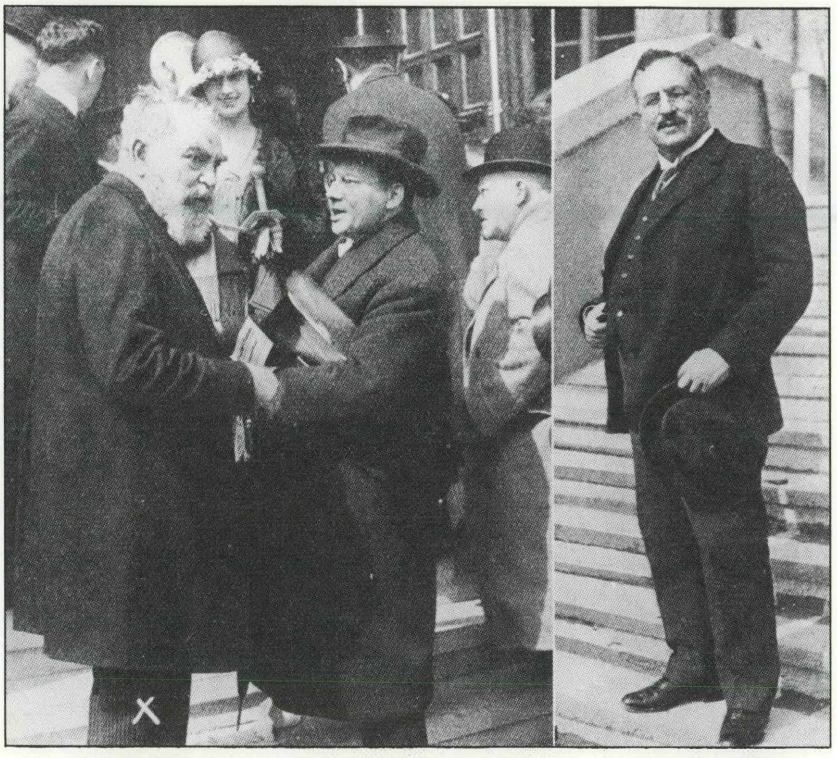
Deutsches Museum, Tekniska Museet

och bilden av Christopher Polhem

Följande artikel är den svenska versionen av det anförande som docent Svante Lindqvist, ordförande i forskningsnämnden vid Sveriges Tekniska Museum, höll vid invigningen av Polhemsutställningen på Deutsches Museum i München den 11 september 1985. I samarbete med Sveriges Tekniska Museum har Svenska Institutet utarbetat en vandringsutställning om Christopher Polhem. Den kommer att visas på de flesta av Europas tekniska museer under 1985 och kommande år.

Under flera år hade jag förmånen att få vara elev till Torsten Althin. Han hade varit chef för Sveriges Tekniska Museum i fyrtio år, och undervisade nu i teknikhistoria vid Kungl. Tekniska högskolan i Stockholm. Vid högtidliga tillfällen bar han alltid *Der goldene Ehrenring des Deutschen Museums*. Han nynnade ofta på arior ur "Die Meistersinger", och berättade gärna om när han hörde Richard Strauss dirigera. Vad har nu detta att göra med invigningen av Polhemsutställningen på Deutsches Museum? Jo, en hel del.

Efter invigningen av Deutsches Museums nya lokaler 1925 kunde man läsa hänförda reportage i svensk dagspress över detta nya och enastående museum. Men bara ett år senare höjdes kritiska röster. En dagstidning ägnade t ex ett helt uppslag åt en artikel med rubriken "Sverige illa representerat på Deutsches Museum. Ingeniörsvetenskapsakademien har sin uppmärksamhet fäst å saken". Artikeln innehöll en genomgång av museet, avdelning för avdelning, och i nästan varje avdelning ansåg man att här borde också den eller den svensken och hans uppfinning ha nämnts. En annan tidning gjorde samtidigt en liknande genomgång under rubriken "Sverige knapphändigt representerat i Deutsches Museum. Delvis utan nationalitetsetikett". I

Svensk press ägnade stort utrymme åt invigningen av Deutsches Museum 1925. *Hvar 8:e Dag* publicerade bl a dessa båda bilder med texten: "Oskar von Miller, museets skapare, mottar de inbjudna. Dr. Sven Hedin, som höll ett mycket uppmärksammat tal." Ur: *Hvar 8:e Dag* 17 maj 1925.

artikeln påstods också – helt felaktigt – att det enda föremål på Deutsches Museum som härstammade från Sverige var ett par skor från Lappland.

Men varför hade då inte de svenska ingenjörerna och deras insatser fått den uppskattning som man ansåg att de förtjänade? Jo, man menade att "vi svenskar äro för blygsamma, för obenägna att en smula slå på trumman för oss själva och vårt eget", och därför var de svenska ingenjörernas insatser inte tillräckligt kända utomlands. Hur felaktig denna uppfattning var kan vi konstatera vad det t ex gäller just kunskapen om Polhem i Tyskland vid denna tid. I Conrad Matschoss' biografiska handbok *Männer der Technik*, utgiven av VDI 1925, finns en lång, innehållsrik och i alla avseenden korrekt och rättvisande skildring av Polhems insatser. I Matschoss' bok återfinns också alla de svenska ingenjörer som man kan förvänta sig i ett begränsat, internationellt urval.

Men den svenska kritiken av det nyöppnade Deutsches Museum är

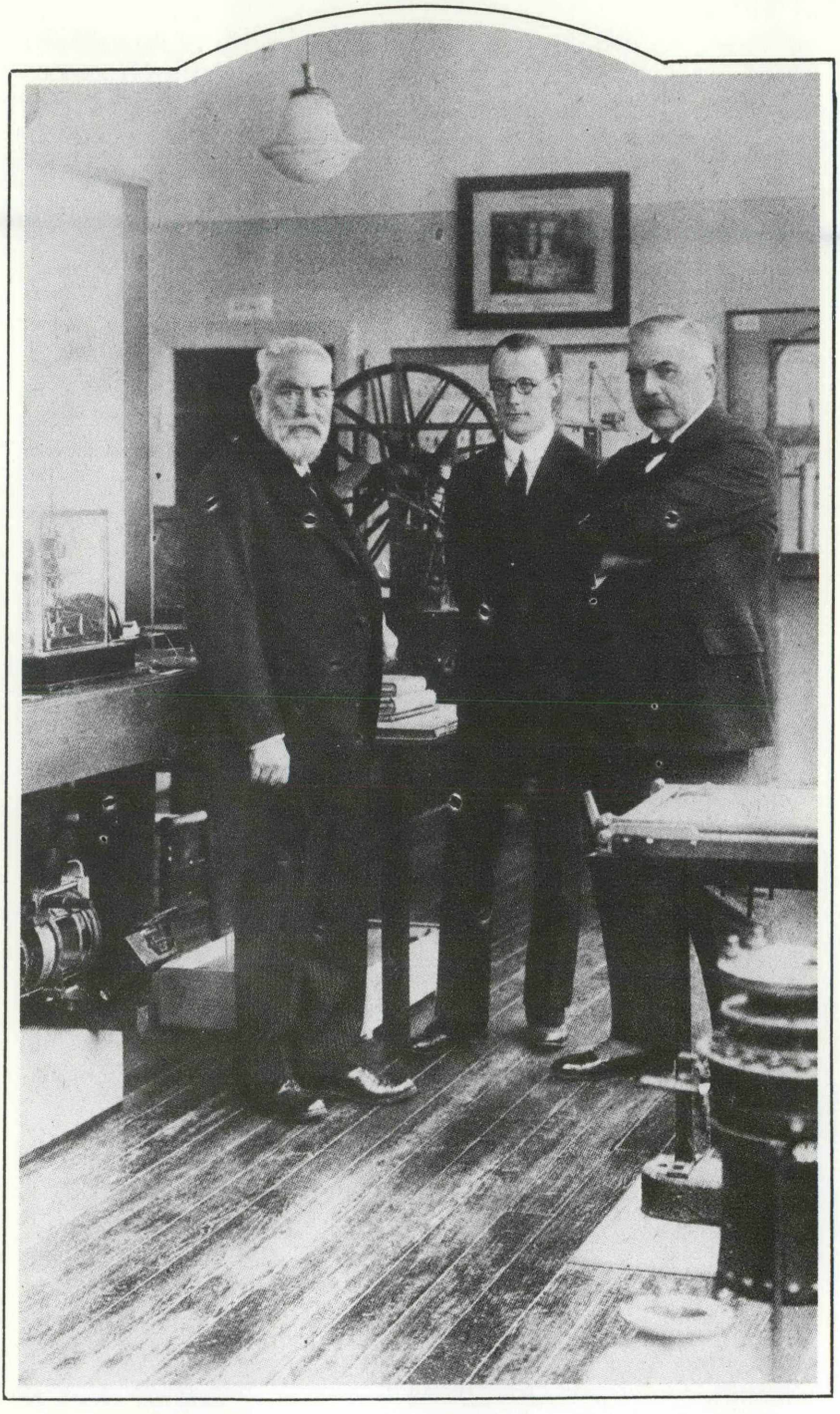
intressant, för den säger oss något om hur man såg på den tekniska utvecklingens historia i Sverige vid denna tid. (Jag vill alltså betona att den svenska kritiken helt återfaller på oss själva.) Man hade inte riktigt förstått Deutsches Museums ambition att visa huvuddragen av den internationella tekniska utvecklingen. Nej, i Sverige ansåg man att ett tekniskt museum borde vara detsamma som en av 1800-talets industriella världsutställningar, där nationerna möttes "i fredlig täfvlan" med sina förnämsta industriprodukter. Nationerna rangordnades inom varje klass, och de förnämsta produkterna belönades med guldmedalj. Så närmade sig de svenska besökarna Deutsches Museum på 1920-talet. När de gick genom salarna så var det för att se om Sverige hade fått de guldmedaljer som anstod oss inom de olika avdelningarna. De såg på Deutsches Museum som ett teknikens olympiastadion, och de harmades över de osynliga domarnas beslut och ansåg sig orättvist bedömda.

Bland invigningstalarna vid Deutsches Museums öppnande 1925 fanns en svensk, upptäcktsresanden och tysklandsvännen Sven Hedin. Hans tal refererades i många svenska dagstidningar, och man noterade med stolthet de ovationer med vilka det hade mottagits. Men bland gästerna fanns också en annan svensk. Det var den unge chefen vid Sveriges Tekniska Museum, intendent Torsten Althin. Museet hade grundats året innan, 1924, och bestod än så länge bara av ett skrivbord och en samling föremål på vinden hos Ingeniörsvetenskapsakademien. Althin antecknade i sin reseberättelse att han hade fått träffa Oskar von Miller både den 6 och den 8 maj, och att han hade tillbringat en stor del av tiden med Richard Strauss.

År 1927 besökte Oskar von Miller Stockholm. Han var inbjuden av Svensk-tyska föreningen, och höll ett föredrag över ämnet "Bericht über technische Museen". Han intervjuades av svenska tidningar, och uttryckte bl a sin glädje över att vara ledamot av den svenska Vetenskapsakademien. "Jag är Sverigevän av själ och hjärta", sade von Miller. "Ett omen var det väl, att samma dag jag föddes fick min far Vasaorden av kung Oscar." På tal om Deutsches Museum underströk von Miller sin ambition att museet skulle visa den internationella utvecklingen.

Under sin Stockholmsvistelse besökte von Miller också Tekniska Museets provisoriska lokaler i staden. Sedan starten 1924 hade Torsten Althin nu hunnit så långt att museet kunde visa en liten blygsam utställning på Ingeniörsvetenskapsakademiens vind. I pressen kunde man några dagar senare se ett foto av von Miller i den enkla utställningslokalen tillsammans med Torsten Althin och Akademiens preses. Althin försummade nämligen aldrig ett tillfälle att framhålla Deutsches Museum som förebild för tanken på ett stort svenskt tekniskt museum, och här fyllde Oskar von Millers besök en viktig propagandaroll.

Deutsches Museums föredöme spelade också en avgörande roll i den svenska utvecklingen. Det bidrog till att svensk industri år 1933 beviljade Tekniska Museet ett större anslag. Nu kunde den sedan länge planerade museibyggnaden förverkligas. Sommaren 1933, året

Oskar von Miller på besök i Tekniska Museets provisoriska utställningslokal på IVA:s vind 1927. Från vänster: von Miller, Torsten Althin, IVA:s verkställande direktör Axel F Enström. Ur: *Vecko-Journalen* 1 maj 1927.

före sin död, besökte Oskar von Miller Stockholm för att deltaga i Världskraftskonferensen. Under sin vistelse i Stockholm inspekterade han den nyförvärvade museitomten i sällskap med fröken von Miller och Conrad Matschoss. Vid detta tillfälle avtackades han av Ingeniörsvetenskapsakademiens preses för sina insatser för den svenska museiutvecklingen, och utnämndes till hedersledamot av museets stiftelse.

Torsten Althin berättade många gånger för mig att Oskar von Miller sagt honom: "Herr Althin, vad ni än gör i Stockholm, så kopiera inte Deutsches Museum." Vad han avsåg, förklarade Althin, var att varje lands tekniska museum måste ha sin egen nationella karaktär. Men för en svensk besökare av idag står det ändå helt klart att Sveriges Tekniska Museum till stor del blev en kopia i liten skala av Deutsches Museum. Ja, man känner sig som Gulliver i jättarnas land när man vandrar genom avdelningarna. Man tycker sig ha sett det förut, men allt är så mycket större och föremålen så många fler.

Några har säkert börjat undra vad allt det här har att göra med Christopher Polhem, ämnet för mitt anförande, men det skall jag strax förklara. Även om Sveriges Tekniska Museum i mångt och mycket blev en kopia av Deutsches Museum, så följde Althin Oskar von Millers råd och gav museet dess egen nationella karaktär. Det svenska museet saknade nämligen Deutsches Museums ambition att skildra den internationella utvecklingen, och det blev i hög grad den svenska industrins museum. Uppdelningen i olika avdelningar bestämdes t ex av den svenska industrins organisering i olika branscher, sådan som den var på 1930-talet. Det hade sin naturliga förklaring i att det främst var den svenska industrins olika branschorganisationer som understödde museets uppbyggnad.

Det fick dock den (åtminstone för en historiker) bisarra konsekvensen att det var *dagens* framgångsrika industrier som i första hand fick sin historia belyst. De industrigrenar som var mindre framgångsrika – eller som helt hade spelat ut sin roll – vid tiden för museets tillkomst fick se sin historia eftersatt. Museets historieskrivning blev *en spegelbild av nuet.* Det blev en bild av den svenska industrin på 1930-talet – dess branschorganisation och de olika branschernas lönsamhet – snarare än en skildring av den svenska industrin i ett historiskt perspektiv. (Detta är dock, inom parentes sagt, en egenhet som Sveriges Tekniska Museum delar med de flesta av världens tekniska museer. När man går genom ett museum, det må vara i Sverige eller utomlands, och kommer till en avdelning som nyligen har renoverats i tidens smak – ja, då kan man också vara säker på att man kommit till en avdelning som skildrar historien inom en industribransch som visar god lönsamhet idag.)

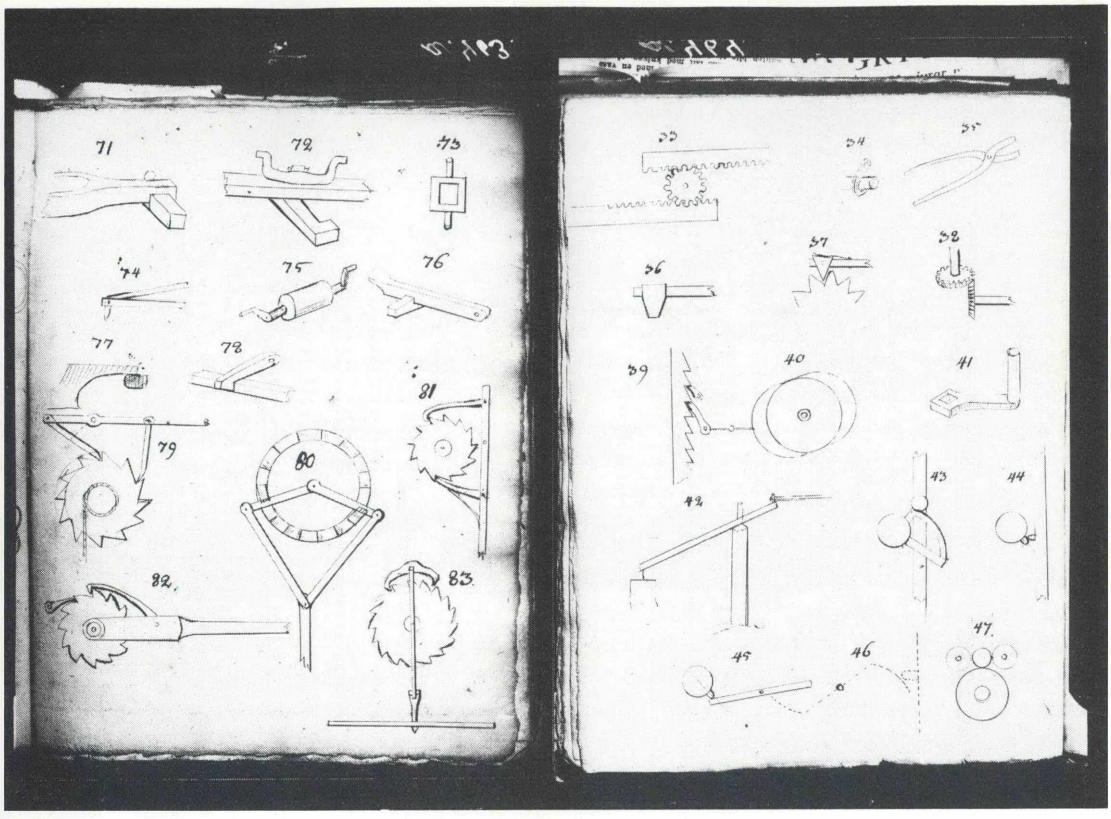
Det var också verkligen de svenska ingenjörernas eget museum, för det var de som hade väckt idén och förverkligat den. Ja, själva tanken på ett svenskt tekniskt museum väcktes 1910 av en svenk ingenjör som hade besökt Deutsches Museums provisoriska lokaler i München. Den framfördes vid ett möte i svenska Teknologföreningen, som just då planerade inför sitt femtioårsjubileum följande år.

Oskar von Miller, flankerad av Axel F Enström och Torsten Althin, inspekterade tomten för den blivande museibyggnaden under sitt besök i Stockholm i maj 1933. Denna bild cirkulerade i de flesta svenska dagstidningar under försommaren. (Foto Deutsches Museum).

Jubileet 1911 var en viktig händelse för den svenska Teknologföreningen. Den svenska ingenjörskåren var i ett dilemma i början av 1900-talet. Sverige hade industrialiserats sent jämfört med andra europeiska länder, och den ingenjörskår som hade vuxit fram under slutet av 1800-talet hade svårt att hävda sina anspråk i ett land som ännu i stort var ett agrarsamhälle och en traditionell ämbetsmannastat. Nu sökte man efter symboler som kunde visa på yrkets långa tradition och dess betydelse för landets utveckling.

Ett svenskt tekniskt museum kunde bli en sådan symbol, men det kom att dröja innan den kunde förverkligas. I stället valde man en annan symbol för femtioårsjubileet 1911 sedan man upptäckt att året sammanföll med 250-årsminnet av Christopher Polhems födelse. Till jubileumsåret utgav därför Teknologföreningen en rikt påkostat minnesskrift till Polhems ära, och den boken kom i hög grad att prägla bilden av Polhem. Han blev vår egen Thomas Edison, vår egen James

Christopher Polhems "mekaniska alfabet" utarbetades för att pedagogiskt visa mekanikens grundlagar. Ur: Cronstedts skissbok 1729, M S 7405, Sveriges Tekniska Museum.

Watt. Hans livs historia dramatiserades i otaliga populära skildringar och blev senare ett ständigt återkommande ämne för skoluppsatser och radioföredrag.

När museet förverkligades på 1930-talet fick de svenska ingenjörerna en möjlighet att bekämpa svenskarnas påstådda blygsamhet, vår obenägenhet att slå på trumman för oss själva. Museet blev deras privata världsutställning, ett ingenjörskonstens olympiastadion där de var sina egna domare och kunde tilldela Sverige samtliga guldmedaljer. Den allra största guldmedaljen fick naturligtvis Christopher Polhem, och han blev den stora symbolen för svensk ingenjörskonst.

Men monument är besvärliga ting. Att upphöja någon till staty på en sockel innebär att han kommer så högt ovanför oss att vi inte längre kan se honom klart. I ögonhöjd har vi bara sockelns inskription, och den blir mer påtaglig än personen själv. Under första delen av 1900-talet gjorde de svenska ingenjörerna sitt bästa för att baxa upp

Christopher Polhem på en sockel. Där uppe fick han stå som ett monument med en inskription som gagnade deras egna syften, dvs deras försök att vinna respekt som yrkeskår genom att hänvisa till betydelsefulla föregångare och därmed en lång yrkestradition.

Men bilden av Polhem har förändrats under de senaste decennierna. Orsaken är att historievetenskaperna har uppmärksammat betydelsen av att studera också den tekniska utvecklingen, och att ämnet teknikhistoria idag erkänns som en självständig akademisk disciplin också i Sverige. Vi har idag en nyanserad bild av Polhem tack vare bl a professor Sten Lindroth i Uppsala. Avsnittet om Polhem i hans stora arbete om svensk lärdomshistoria är det bästa som skrivits i Sverige om Polhem (anm: Det ingick i utställningskatalogen till Polhemsutställningen, översatt till både tyska och engelska).

Christopher Polhems närvaro här på Deutsches Museum idag är inte ett senkommet försök att bemöta den svenska kritiken på 1920-talet. Det är alltså inte ett listigt försök att utöka det svenska inslaget i Deutsches Museum – det som man på 1920-talet trodde begränsade sig till ett par skor från Lappland. Nej, vi har baxat ner honom från sockeln så att man kan möta honom i ögonhöjd, ansikte mot ansikte. Men inte bara det. Vi har också givit honom en bunt biljetter och skickat ut honom på en lång resa bland Europas tekniska museer. På samma sätt som det svenska Bergskollegiet skickade ut honom på en studieresa till bergverken i Europa på 1690-talet för att hämta hem ny teknisk kunskap till den svenska industrin. Ja, Polhem reser igen, som t ex när han 1707 kallades till bergverken i Harz för att undervisa om sina egna förbättringar av den europeiska gruvteknik han studerat där 10 år tidigare.

Denna utställning skall alltså ses som ett försök att sprida kunskap om en ingenjör som genom sina uppfinningar och resor bidrog till den internationella tekniska utvecklingen under 1700-talet. Denna utställning är därmed också ett bevis för att den svenska kritiken av Deutsches Museum på 1920-talet har tystnat för alltid. Nu har också vi i Sverige, om än sent, insett Oskar von Millers tanke: att ett tekniskt museum bör skildra den internationella utvecklingen därför att det främsta kännetecknet på den tekniska utvecklingen är dess internationella karaktär. – Det här är vårt bidrag till Deutsches Museum.

Christopher Polhem – en förändrad bild.